

УДК 343.98

СПІВВІДНОШЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Мирошниченко Ю. М.

Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, Україна

У статті досліджуються проблемні питання місця, яке займає організація судового розгляду кримінальних справ в криміналістичній тактиці. Дається поняття організації судового розгляду кримінальних справ з точки зору криміналістичної тактики. Аналізуються взаємовідносини цих понять через рівні організації всього судового процесу.

Ключові слова: криміналістична тактика, організація, судовий розгляд кримінальної справи

Судовий розгляд або правосуддя є складним видом соціальної діяльності. Сутність правосуддя полягає в дослідженні, перевірці раніше зібраних і в одержанні нових доказів. Це дослідження протікає в послідовності, визначеній кримінально-процесуальним законом. Закон встановлює форму судового процесу, його учасників, їх права й обов'язки. Дослідження – це попереднє вивчення матеріалів кримінальної справи не тільки з метою визначення достатності доказів. Саме по собі воно є обов'язковим ще в стадії підготовки матеріалів справи. Суддя, як відомо, наперед не вирішує питання про доведеність події злочину й про винуватість людини. У той же час важко уявити собі суддю, що, виходячи в судове засідання, детально не знає розглядуваної кримінальної справи. У свідомості судді повинна втримуватися модель події й докази, що обґрунтовують цю модель. Суть дослідження полягає не тільки у вивченні матеріалів справи. Важлива перевірка наявних у справі доказів. Перевірка здійснюється шляхом провадження судових дій, в основному допитів.

Сутність судового слідства полягає в тому, що суддя, утримуючи у свідомості модель події злочину, встановленого обвинуваченням, перевіряє її, а також інші версії події, а потім оцінює все в сукупності й робить висновки. Крім допиту, суд може провести інші судові дії для дослідження доказів та інших матеріалів справи. Ускладнює цей процес дефіцит часу, обмеженість рамками судового засідання.

В процесі розгляду кримінальної справи приймає участь багато осіб одночасно. Не можна не погодитися з Дуловим О. В. в тому, що «кожний з учасників у залежності від особистих інтересів, свого процесуального положення, своїх суб'єктивних особливостей сприймає, пояснює, аналізує події й факти по-різному» [1, с. 371]. У зв'язку із цим завдання судді саме й полягає в тому, щоб наявними в його розпорядженні пізнавальними засобами перебороти вибірковість сприйняття всіх учасників судового розгляду, об'єктивно оцінити докази з точки зору їх достатності для винесення вироку.

На відміну від одноособового розслідування судовий розгляд відбувається іноді колегіально, причому до складу колегії входять іноді непрофесіонали – народні засідателі (ст. 17 КПК України) або присяжні (Проект КПК України).

Створити їм можливість прийняти обґрунтоване рішення, а для прокурора або захисника – переконати їх у винності (невинності) підсудного – завдання досить складне. Для цього потрібно не тільки безпосередньо досліджувати в судовому засіданні зібрані докази, але й зробити це наочно, зрозуміло для непрофесіоналів. У вказаних особливостях судового розгляду й полягає його пізнавальна й психологічна складність. Ось чому процес пізнання в сфері правосуддя повинен бути належним чином організованим. Організація є утворюючою основою і одночасно забезпечуючим фактором цієї діяльності.

Питання організації слідства не є новими для криміналістичної науки. Про організацію розслідування, організованість дій слідчого, організацію його праці писали багато криміналістів і процесуалістів: Карнеєва Л. М., Ключанський В. І., Дулов О. В., Нестеренко П. Д., Лузгін І. М., Ларін О. М., Коновалова В. Є., Кавалієріс А. К., Мирський Д. Я., Калининвич Л. Н., Михайлов А. І., Соя-Серко Л. А., Соловйов А. Б., Крилов І. Ф., Белкін Р. С. та інші. Але, виходячи з аналізу їх досліджень можна зробити висновок, що вони стосувались в основному організації роботи з доказами на стадії досудового слідства. Зокрема, до кінця не визначено поняття організації слідства, відношення її до якогось розділу криміналістики.

Отже, за мету даної статті ми ставимо визначення місця, яке займає організація судового розгляду кримінальної справи в криміналістиці, і, зокрема, в криміналістичній тактиці.

Щоб дати визначення організації судового розгляду кримінальної справи, необхідно звернутися до загального розуміння поняття «організації» певної діяльності. Радянський енциклопедичний словник визначає організацію як «процес або сукупність дій, що ведуть до утворення й удосконалювання взаємозв'язків між частинами цілого» [2, с. 935]. «Організацію можна характеризувати як процес утворення структури системи та її якісного вдосконалювання. Об'єктом організації є структура певної системи» [3, с. 30-31]. Взагалі, термін «організація» можна розглядати в трьох різних значеннях: як об'єкт (явище), як процес управління, як вплив або дія (налагодження чого-небудь).

Організація як об'єкт – це штучне об'єднання людей, що є елементом або частиною суспільної структури й виконує певні функції. У такому розумінні термін «організація» відноситься до таких складних формацій, як підприємства, фірми, банки, органи влади, установи, добровільні союзи. Організація як процес – це сукупність заходів, що забезпечують взаємозв'язок між елементами системи в процесі її існування. Це вид діяльності, що включає в себе розподіл функцій між членами колективу, забезпечення взаємодії між людьми, контроль за виконанням наказів і розпоряджень вищестоящих посадових осіб, розподіл матеріальних і грошових фондів. У цьому сенсі організація являє собою не що інше, як процес керування діяльністю людей, тобто «організування». Організація як вплив – це впорядкування або налагодження дії якого-небудь об'єкта. Стосовно матеріального об'єкта це може бути організація водопостачання, газопостачання, теплової системи тощо [4, с. 10].

Стосовно судового розгляду кримінальних справ організацію можна сприймати з іншої точки зору – як процес.

Найбільш прийнятне загальне поняття організації запропоноване Боголеповим В. П. [5, с. 44-45]: «взаєморозташування й взаємозв'язки елементів деякого комплексу (предметна й структурна частини організації), їх дії й взаємодії (функціональна частина), обумовлені єдністю цілей або виконуваних ними функцій і певних обставин місця й часу. Оскільки організація звичайно нестабільна, тобто може підвищувати або знижувати свій рівень, остільки під нею часто розуміється й становлення доцільної системи або структури як самого комплексу елементів, так і його діяльності». Корчагін О. Ю. визначає, що організація – це оптимізація, упорядкування судової діяльності шляхом конкретизації цілей, визначення сил і засобів, створення умов для ефективного провадження судових дій, процес управління судовим засіданням. Судовий розгляд можна вважати організованим, якщо конкретизовані всі його цілі, продумані, заплановані дії, створені (реалізовані) умови, головуючий самоорганізований для проведення процесу [6, с. 39-40]. Від себе додамо, що все що заплановано і продумано повинне бути вміло реалізовано на практиці.

Отже, організація судового розгляду кримінальної справи - це система заходів, яка складається із визначення цілей, встановлення взаємозв'язку сил і засобів, створення умов для ефективного провадження судових дій і управління судовим засіданням, що забезпечує оптимізацію, упорядкування процесу розгляду кримінальних справ.

Для правильного визначення поняття організації судового розгляду кримінальних справ треба, на наш погляд, чітко розрізнити рівні цієї діяльності. Сприймаючи думку Белкіна Р. С. [7, с. 449-450], вважаємо, що існує чотири рівні організації розслідування злочинів:

Перший, вищий, рівень організації розслідування має своїм об'єктом розслідування як специфічну форму діяльності всіх компетентних державних органів, тобто органів досудового слідства й дізнання всіх відомств. Другий рівень – де розслідування виступає як основна функція слідчого апарата одного відомства – комплекс заходів, що забезпечують оптимальну структуру органів розслідування, необхідний рівень керування ними, ефективність їх діяльності й удосконалення її засобів та методів. Це, так би мовити, «управлінський» рівень поняття, коли організація розслідування злочинів виступає як керування певним родом діяльності. Третій рівень поняття організації розслідування – рівень криміналістичної методики, організації конкретного акту розслідування злочинів – це комплекс заходів по створенню оптимальних умов для визначення й застосування найбільш ефективних і доцільних у конкретній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики з метою досягнення максимальних результатів при мінімальних витратах часу, засобів і сил. Четвертий рівень організації розслідування – це організація проведення окремої слідчої дії або організаційно-технічного заходу в рамках конкретного акту розслідування. Це – тактичний рівень організації слідства.

Даков С. В. називає їх відповідно державно-правовий, управлінський, методичний, тактичний рівні організації стосовно діяльності по розкриттю, розслідуванню й попередженню злочинів і вважає, що вони всі розглядаються в теорії криміналістики. Зокрема, «азначені закономірності знаходять своє відображення в різних науко-

вих положеннях криміналістичної тактики, що складають у своїй сукупності її зміст й мають свою внутрішню структуру, що надає їй необхідну стрункість і узгодженість» [8, с. 58].

По аналогії з чотирма рівнями організації розслідування можна уявити і рівні організації судового розгляду кримінальних справ, які стосуються відповідно:

Перший – державно-правовий – організації органів судової влади взагалі.

Другий – управлінський – судової системи і окремого суду.

Третій – методичний – розгляду конкретної кримінальної справи.

Четвертий – тактичний – проведення конкретного судового засідання і судових дій в ньому. Він повинен включати організаційні або організаційно-технічні заходи підготовки та проведення як судового розгляду кримінальної справи взагалі, конкретного судового засідання, так конкретної судової дії.

Строго кажучи, за думкою Белкіна Р. С., криміналістики стосуються і в ній повинні розроблятися третій та четвертий рівні організації. Методичний рівень – перший рівень організації розслідування, з якого починається саме організація конкретного акту розслідування, розслідування конкретного злочину, з сукупності яких і складається розслідування злочинів, як діяльність. Тактичний рівень – другий.

Організацією проведення слідчої дії є комплекс заходів, що забезпечують вибір і застосування в конкретній слідчій ситуації найбільш ефективних і доцільних техніко-криміналістичних і тактичних засобів і прийомів для досягнення цілей цієї слідчої дії. Засобами організації служать на цьому рівні переважно організаційні й організаційно-технічні заходи, здійснювані головним чином на стадії підготовки слідчої дії. Ми говоримо: переважно, тому що цим цілям можуть служити й раніше проведені слідчі дії й навіть складні тактичні комбінації.

Важливість рішення організаційних питань до початку слідчої дії, і в той же час органічний зв'язок такого рішення із самим змістом слідчої дії вимагають розглядати підготовку як стадію розвитку слідчої дії. Саме на стадії підготовки до проведення слідчої дії вирішуються такі організаційні питання, як залучення й розміщення необхідних сил, форми взаємодії між ними, забезпечення необхідних технічних засобів тощо. Рішення цих питань не носять характеру тактичних прийомів, як помилково вважав Васильєв А. Н. [9, с. 176, 182]. Це – організаційні або організаційно-технічні заходи, але вони можуть мати й тактичне значення.

Таким чином, на погляд Белкіна Р. С., вирішується питання про співвідношення поняття організації розслідування із криміналістичною тактикою на цьому рівні. Отже, категорично стверджувати, що «у тактику не можуть входити організація й умови судового слідства» [10, с. 24] не можна. Дійсно, сутність судової тактики полягає в ефективності прийомів, способів здійснення судових дій. Але ця ефективність прямо, або хоча б опосередковано, залежить від організаційних або організаційно-технічних заходів при підготовці та проведенні судової дії.

Безумовно, організація розглядуваної діяльності здійснюється не тільки за допомогою криміналістичних, але й інших засобів, які дійсно в криміналістиці розглядатися не можуть, тому що не відносяться до її предмету, а відносяться до іншої області знань – науки управління. Розходження тут, у першу чергу, проявляється в ме-

ті цих двох видів організації – тактичного й управлінського. Перший спрямований на найбільш ефективне досягнення істини в справі, а другий – на оптимізацію діяльності суду, як органа державної влади, і судді, як суб'єкта судової діяльності – носія цієї влади, а не суб'єкта розгляду справи про суті. У цьому, другому сенсі повинні розглядатися проблеми діяльності канцелярії й діловодства, матеріально-технічного забезпечення діяльності суду, структури й системи судових органів, нормування праці судових працівників і вироблення науково обґрунтованих показників для визначення їх штатної чисельності, довідкова й кодифікаційна робота, робота з виконання судових рішень тощо. Таким чином, у криміналістичній тактиці повинні розглядатися саме тактико-організаційні моменти, що стосується, зокрема, і судової тактики.

Виходячи з цього, питання співвідношення судової тактики й організації судового розгляду вирішується наступним чином: тактика виражається у виборі раціональних способів здійснення судових дій, а за допомогою організаційних, організаційно-аналітичних, організаційно-технічних заходів здійснюється підготовка та найбільш ефективна і оптимальна реалізація вказаних способів.

Перелік літератури

1. Дулов А. В. Судебная психология : [учебное пособие] / А. В. Дулов. – Минск, Высшэйшая школа, 1975. – 464 с.
2. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Сов. энцикл., 1980. – 1599 с.
3. Петров А. С. Что такое организация управления / А. С. Петров. – М., 1967. – 128 с.
4. Арутюнова Л. М. Теория организации : учебное пособие / Л. М. Арутюнова, Е. В. Пирогова. – Ульяновск : УлГТУ, 2007. – 110 с.
5. Боголепов В. П. О состоянии и задачах развития общей теории организации / В. П. Боголепов // Организация и управление. – М., 1968. – 124 с.
6. Корчагин А. Ю. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства по уголовным делам : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / А. Ю. Корчагин. – Краснодар, 2002. – 187 с.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. В 3 т. – М. : Юристъ, 1997. – Т. 2: Частные криминалистические теории. – 464 с.
8. Даков С. В. Криминалистическая тактика: Генезис и перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Даков. – СПб., 1999. – 177 с.
9. Васильев А. Н. Следственная тактика / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 197 с.
10. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел: автореф. дис. на соискание уч. степ. доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / А. Ю. Корчагин. – М., 2007. – 44 с.

Мирошниченко Ю. М. Соотношение организации и тактики судебного разбирательства уголовных дел / Ю. М. Мирошниченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 356-361.

В статье исследуются проблемные вопросы места, которое занимает криминалистическая тактика в организации судебного рассмотрения уголовных дел. Дается понятие организации судебного рассмотрения уголовных дел с точки зрения криминалистической тактики. Анализируются взаимоотношения этих понятий через уровни организации всего судебного процесса.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, организация, судебное рассмотрение уголовного дела

Miroshnichenko U. Correlation of the organization and tactics of proceeding of criminal cases / U. Miroshnichenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2009. – Vol. 22 (61), № 2. – P. 356-361.

The article researches problematic questions that criminalistic tactics possesses in the organizing court hearings on criminal cases. The notion of organizing court hearing on criminal cases from the point of criminalistic tactics is based on the analysis of these relationships through the levels of whole judicial proceedings organizing.

Keywords: criminalistic tactics, organizing, court hearings on criminal case.

Надійшла до редакції 19.10.2009 р.